

Spirit of Bosnia / Duh Bosne

An International, Interdisciplinary, Bilingual, Online Journal
Međunarodni, interdisciplinarni, dvojezični, online časopis

O stećcima

Mak Dizdar

Po konciznosti i nekim formalnim osobinama zapisima su slični natpisi, koji se pojavljuju najviše na stećcima, a zatim na crkvenim građevinama, sudačkim stolicama, mauzolejima, kaznenim pločama, itd. I kao što pisac zapisa na marginama svojih ili tuđih knjiga mora u nekoj mjeri da se drži izvjesnih pravila u formiranju rečenice, proporcija i sadržaja zapisa, tako i pisci epigrafa imaju prilično strogo određene formule, o kojima su morali voditi računa. Naravno je takav slučaj sa nadgrobnim tekstovima – epitafima, što je i razumljivo s obzirom da grobno slovo mora da sadrži dostojanstvo i mjeru u stilu i jeziku zbog čega valja da ga izrazi. U sadržaju nekih bosanskih i humskih epigrafa ima izvjesnih reminiscencija na stare grčke i latinske natpise, kao i na suvremene italijanske epitafe, ali se ovdje ne radi o direktnom uticaju tih tekstova, nego o rezultatima koji su proizašli iz istog napora i raspoloženja da se nađe adekvatan tekst motivu iz kojeg bi trebalo da proizađe. Po toj istoj logici stvaralačkog umjetničkog akta našle su se istovjetne ornamentalne realizacije izvjesnih motiva na stećcima i meksičkim lapidarnim spomenicima, te valja odbiti one pedante koji po svaku cijenu i u svakoj prilici traže uzore na kojima je izraslo domaće stvaralaštvo, nalazeći se uvijek u jednom inferiornom položaju i stanju u odnosu prema svemu što je strano, pa bilo i manje interesantno, čak i mnogo manje originalno. Lapidarni natpisi počinju obično frazom: A se neka se zna... ili A se leži..., već prema prirodi natpisa. Epitaf u najviše slučajeva obavještava prolaznika, čitaoca, da je pokojnik pokopan na plemenitoj zemlji, ili plemenitoj baštini, ponekad se navede i ime lokacije, a često i ime osobe, obično iz uže porodice pokojnika, koja podiže spomenik. Većina natpisa ne spominje pisca epitafa, ali su neki dijaci smatrali da njihovo djelo ne treba da ostane u tami anonimnosti, te su se potpisivali, obično svojim imenom.

Najveći broj epigrafa ne probija koru i oklop sheme što se nametnula kao obrazac za sve slučajeve. Ali ima priličan broj natpisa koji su rezultat dubokih ličnih emocija i senzacija autora, izazvanih jačinom tragičnosti događaja o kome je trebalo ostaviti svjedočanstvo potomstvu. Ima epigrafa koji svojom konciznošću i misaonošću mogu da zaplijene i kritički raspoloženog čitaoca našeg vremena, a ima i tekstova čiji poetski patos može da zagrije i pravog literarnog sladokusca, čak i onoga koji priznaje samo najmoderniji izraz u umjetnosti. U epitafu BOGČINA, sina STIPKA UGRINOVIĆA, urezanom u stećak u Kotorcu kod Sarajeva, sa savršenom jednostavnošću opisana je zla sudbina mladog pokojnika:

Mlad sa ovog svijeta odoh –
a jedan bijah u majke...

Neizmijerna je tuga utamničenika koji je truhnuo u vlazi i tami blagajske tamnice, podigute ispod zidina dvorske tvrđave humskih knezova, na brdu Humu, ispod koga izvire bujna i modra Buna. U jednom kamenu od miljevine uznik je, možda i samim golim noktima, uspio da ureže svoj bolni i zatomljeni krik:

A ovo pisa Vrsan Kosari?,
sužanj, koji se ne raduje...

Život je tuda, a smrt je zagonetka o kojoj valja voditi računa kao misteriju što nas neminovno grabi. Zato je motiv smrti, kao neminovnosti, najčešće prisutan u mislima ovjekovčenim u kamenu. Ovozemaljski život je tmača, mrak, apsurd, iz kojeg treba što prije izaći, jer je produkt našela zla. Anonim iz Gorice obilježio je svoj grob, nadajući se nekom novom, svjetlijem životu:

Odar zapisah ja u tmači
i ostavih mudro
Za novi čas...

Ivan Maršić iz zapadnog Huma, jednostavno i bez ironije, bilježi jednu gorku istinu o ljudskoj sudbini, što ju je na kraju svog života kao najdragocjenije iskustvo stekao, predajući ga u vidu poruke onima što dolaze poslije njega:

Dugo na zemlji živjeh ja –
osamdeset i osam ljeta.
A ništa ne ponesoh!...

Jedan žitelj sa Lašve, iz okolice Travnika, reći će to još tiše i dublje:

A ovdje leži Dragaj
na kraju –
ništ...

Radojica Bilić iz Starog sela kod Jajca nije bez taštine podigao sebi biljeg za svoga života, ali njegovo slovo o smrti nosi u sebi iskrenu bol zbog prolaznosti ovog svijeta, i tugu s kojom valja upoznati i druge. Svojoj rodbini, susjedima, namjericima i putnicima obračuna se on, uz pomoć dijaka Veselka Kukulamovića, ovako:

Molju
bratiju
i strine
i neviste,
pristupite

i žalite me...
 Jere ?ete biti vi
 kako jesam ja,
 a ja ne?u biti
 kakovi jeste vi!...

Nepoznati patnik iz Goražda na Drini zažalio je za ?udima ovog svijeta u kome je ?ovjek samo privremeno nastanjen, stranac i putnik što je saznao da je samo prošao putevima ispod tajnovitog neba, da bi mogao na kraju tog kratkog i snovitog puta iskreno rezignirati:

?uždome –
 željeti ovoga svijeta...

Daleki i duboki, skoro vanvremenski i vanprostorni uzdah Stipka Radosali?a, koji je živio negdje krajem ?etnaestog stolje?a u Premilovom polju, dopire iz tame vijekova sve do nas i preko nas, u budućnost iskopanu i za našu neizvjesnost, potresaju?i sva naša ?ula i dube?i po svim našim misaonim spekulacijama:

Bože, davno ti sam legao
 i vele ti mi je ležati...

Niko nije pošte?en iskušenja i gor?ine smrtnog ?asa, ni ubogi ni uzmožni. Na kamenu kneza TVRDISAVA BRISNIA iz Bujakovine stoji uklesano slovo proste istine i neumitne pravde:

Pošten vitez –
 ovdje jadan dojde...

Blaga tuga provijava kroz natpis iz Svitave:

Rodih se
 u veliku radost,
 a umrijeh
 u veliku žalost.

Ne samo ironije, nego i pravog crnog humora ima na ste?ku JURAJA IVANOVI?A iz srednje Neretve:

A se piše na krstu Jurja:
 Da je znati svakomu ?oviku.
 kako stekoh blago
 i š njega –

pogiboh...

Na ste?ku RADOSAVA MRKŠI?A iz Miruša u Travuniji izre?ena je jedna oštra misao koju teško može bez svetogr?a podnijeti bilo kakav nadgrobnjak. To je osuda smrti poslana od nekoga u kome je otjelovljena nepravda, od sile koja može biti samo opaki, crni i nemilosrdni Bog, zbog koga mogu biti izre?ene ovako sarkasti?no poentirane riježi:

Stah,
Boga moleži,
i zla ne misleži –
i ubi me grom!...

Ali, smrt dolazi ponekad u pravi ?as, kao posljedica i zasluga, kao otkupljenje za nepravedno djelo što ga je neko u?inio. Ubistvo ne dolikuje pravednom ?ovjeku, boriti se smije samo u pravednom ratu, u onome koji se vodi protiv rata, protiv zla. U samoodbrani. DABIŽIV DRAŠKOVI? kažnjen je u ?asu u kome je odlužio da sudjeluje u nekom krvoproli?u, u kome nije trebalo da se na?e:

Kada htjedoh pobiti –
tada i umrijeh...

Život je isprepleten sa tisu?ama zamki i tajni i u njemu nije lahko prosuditi šta je dobro a šta zlo. Odgovornost sudija je zato tim teža i ve?a. Ako vrhovni sudija može da pogriješi u procjenama grijeha koje ?ine ljudske duše, zemaljski suci su tim prije i više skloni zabludama u ocjeni težine prijestupa, o zlo?inu i kazni, te je time i njihova uloga delikatnija. Vlast na zemlji je kratka i privremena i pred velikim sudištem poslije smrti svi ?emo polagati ra?une. O toj temi, o sudištima i sucima, izre?ena je drevna mudrost na kamenoj suda?koj stolici u Hodovu:

Pogledaj
ovaj kamen –
?iji je bio?
?iji li je sade?
?iji li ne?e biti?

Najstarija žarišta lapidarne pismenosti nalazila su se u starom Humu i u središnjoj, banskoj Bosni. Jedan natpis u Humcu na Trebižatu uklesan je u ktitorsku plo?u ve? krajem X ili po?etkom XI vijeka, a uklesao ga je župan KRSMIR BRETOVI?. Nekoliko natpisa iz okolice Trebinja potje?u iz sredine i kraja XII vijeka. S kraja istog vijeka sa?uvani su natpisi KULINA BANA, sudije GRADIŠE i kaznaca NESPINE u okolici Visokog i Zenice, u centru ondašnje bosanske države. Kao tre?i centar pismenosti ove vrste može se oznažiti okolina Vidoške (današnjeg Stoca), u kojoj je prvi epitaf prona?en tek s po?etkom trinaestog stolje?a, ali se tu razvijala lapidarna epigrafika tokom ?itavog srednjeg vijeka da bi svoju kulminaciju dostigla u XV stolje?u. Najveži broj natpisa u ovom podružju prona?en je u Boljunima, jugozapadno od Radimlje i Stoca, žija nekropola sa svojih dvadesetak natpisa izbija na prvo mjesto na ?itavom bosansko-humskom podružju.

Zanimljive oaze tekstova u kamenu postoje također u okolici Blagaja, središta humske vlastele, gdje je prvi natpis, ktitorski, zabilježen već krajem XII vijeka, zatim u dolini Lašve, kojom je nekada vladao tepčija BATALO, te u bosanskom Podrinju, od Foče do Vlasenice i Srebrenice, glavnog rudarskog centra zemlje. U najnovije vrijeme registriran je već i broj epitafa na području srednjovjekovnih župa Usora i Soli, te u Posavini oko Koraja i Bijeljine, što je još jedan novi dokaz o velikom kulturnom uticaju zračenom iz centra i u najudaljenija područja zemlje, pa i u ona u kojima je prisustvo neprijateljski raspoloženih i agresivnih Ugra bilo vrlo često. Najpoznatiji dijaci i kovači koji su pisali i klesali natpise u kamenu jesu: PRODAN i MIOGOST u središnjoj Bosni, VESELKO KUKULAMOVIĆ i VUKAŠIN u području Lašve i Jajca, BRATJEN u Travuniji, SEMORAD, MIOGOST, GRUBAĆ i KRILIĆ u okolici Stoca, NIKOLA DRAGOLJEVIĆ i DRAGOJE dijak u Podrinju, UGARAK u Vrhbosni, i drugi, manje ili više danas poznati.

Postavljanje stećaka nastavljeno je jedno vrijeme i u doba turske okupacije, ali sa raspadom i nestankom Crkve bosanske sve više je išezavao i onaj zanimljiv običaj i kult u sepulkralnoj kulturi Bosne. Izvjesni ikonografski motivi i simboli sa stećaka jedno vrijeme su se zadržali na nadgrobnjacima katolika i pravoslavnih koji su nekada pripadali patarenskoj sljedbi, da ubrzo prepuste mjesto pravovjernim oblicima obilježavanja mrtvih. Snažan uticaj stećkove tradicije naročito dugo se zapažao na muslimanskim nišanima, kako u arhitektonskom oblikovanju tako i u izvjesnim simbolima reljefa, a na nekim su epitafi muslimanskim pokojnicima napisani u potpunoj tradiciji kako u stilu i jeziku tako i u pismu (bosančicom). Takvi spomenici sa starim simbolima mogu se i danas vidjeti na sarajevskim grobljima, kao i u sarajevskoj okolici (Bulozi i drugi). Zato nije nikakav paradoks da se poneki primjerak stećka nađe i danas ne samo u grobljima pravovjernih Hristovih sljedbenika nego i u starim grobištima pristalica Muhammeda, koji je u vrijeme propagande za prelaženje na islam proglašen za onoga što je najavljen u Evanđelju (Indžilu kod muslimana), za patarenskog Paraklita (Utješitelja).

Excerpted from Antologija starih bosanskih tekstova (Sarajevo: Alef, 1997)

The preceding text is copyright of the author and/or translator and is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.